

LAI MIPHUN PHUNGLAM

(LAI CUSTOMARY LAW & PRACTICES)



Law & Judicial Department, Lai Autonomous District Council, Lawngtlai

**A CHUNG I BIA UMMI
(CONTENT)**

DAL	BIA TLANG/ A BE TLANG	CA HMAI
	BIAHMAITHI	1
I.	AMIN A HUAP TIANG LE HMANNAK CAAN	1
II.	FIANTERNAK	1 – 2
III.	KHAWCHUNG I UK NAK	2 - 3
IV.	KHAWCHUNG ZOHKHENH NAK	3 - 7
V.	NU LE VA I THITUMHNAK KONG	7 – 8
VI.	MAN LE MUAL	9 – 12
VII.	I THITUMH TUAHNING	12 – 14
VIII.	I THEN NAAK KONG	14 – 17
IX.	NU VA KAR I THIL SUAL UM KHO MI	17 – 18
X.	BIA SUAL UM KHO MI DANG	18 – 21
XI.	THIH NAK KONG LAM	21 – 25
XII.	RO	25 – 26
XIII.	BIA THLAIHHLEI (APPENDIX)	26 – 33

LAI MIPHUN PHUNGLAM
(LAI CUSTOMARY LAW & PRACTICES)

BIAHMAITHI :- Pawi-Lakher Region Miphun phunglam 1959 ah tuah a sina in a tlam a tlin lo deuh ruang le, kum 1972 i Pawi Lakher Regional Council cu District Council pathumah cheu a si ruangah, Pawi Lakher Region miphun phunglam cu tuah that a herh a si. Hi Lai miphun phunglam thar nih hin Pawi Lakher Region miphun phunglam 1959 cu a thlen (thlak) a si. Pawi District Council (Administration of Justice) Rules 1974 he hman ti ding a si.

DAL-1

1. A MIN A HUAP TIANG LE HMANNAK CAAN

- i) **A MIN:** Hi phunglam hi LAI MIPHUN PHUNGLAM (LAI CUSTOMARY LAW & PRACTICES) 2020, ti a si lai.
- ii) **A HUAP TIANG:** Lai Autonomous District Council Ramchung i bia caih nak Village Council Court, Intermediate District Council Court le Lai District Council Court dangah bia caihnak ah hman ding a si. Hi nih hin Lairam chung i lai hrinsawr phunglam dang a ngei mi hna zawng a humhak piak lai.
- iii) **HMANNAK CAAN:** Lai Autonomous District Council Executive Committee nih hman khawh asi a ti i a hnatlak tikah hman a si lai.

DAL-II

2. FIANTERNAK: Bia tlamtlinnak dingah a herh theng lo ah cun hi phunglamah hin:-

- (i) **Phunglam :** Kan pu pa chan in Lai mi phun nih khuakhan Lai rel nak ca i kan zulh mi phung le lam chim nak a si.
- (ii) **Lainawn:** Mah minung hawi va thah/nawn tinak a si.
- (iii) **Tlaihhrem:** Tharum thawh i nu a duh lo bu i sualnak tuah i ihpi tinak a si.
- (iv) **Kumtlinglo le mihrut ihpi:** Nungakchia kum tling rih lo mi le mihrut hna sualnak tuah ding i ihpi tinak a si.
- (v) **Ngandam siam:** Nau cung i thi mi ca i caan an hman mi a si.
- (vi) **Lamsirh/Lamserh:** Mithi lungngamnak caah an tuah tawn. Sia le Vok in an tuah bik tawn.
- (vii) **Salam:** Mipi rian tuan caan i, aa thawh lo mi cu phaisa maw thilri in dek dan an tatnak a si.

- (viii) **Saphun:** Minih zeiruang paoh ah mipahun i aa leh ah cun saphun ti a si.
- (ix) **Faput:** Nu nih fangeih hnuah va a ngeihah cun, a fa kha a va sinah aa kalpi i cu cu faput ti a si.
- (x) **Falak:-** Mah fa si lo mi, midang fa, mah fa ding i i lak hi a si.
- (xi) **Sutpi Pawm:** Mi nih thilsual a tuah i a nunnak humhak nak dingah mi sutpi a va tlaih hi a si.
- (xii) **La:** Vok le a nakin a ngan deuhmi ranzuat satil, fa a ngei rih lomi le a no deuh mi chimnak a si.
- (xiii) **Sakhua:** Mi nih sa akah tikah kawi sa, Pu sa, Ni sa etc a pek mi hi a si.
- (xiv) **Arnak Hmanh:** Mi nih nupi pakhat nak tam a ngeih i, a nupi hna lak i a duh cem mi nupui tak si ding i ar a thah i a eipi mi hi a si.
- (xv) **Lamkal sa:** Palaisa (Lamkalsa) dingah vok a si ah cun a kengzangruh thok i cheu i, a liangnakruh pahnih telh chih hi a si.
Ranpi a si ah cun, a nem tang i a nakruh tawi cem thokin a ruh sau pahnih telh chih i sah ding a si. Cu pinah a tit tha zong hleh chih ding a si fawn.
Ar a si ah cun an ah zat tang i lak ding a si.
- (xvi) **Sathi Lawnh:-** Buaibainak maw thil dang harsat nak tawn ruang i remhfelnak ca ran zuat satil an tukthah chim nak a si. Vok sum thum nak hme lo a si ding a si.
- (xvii) **Kawi:** Mi le mi i karah hawi/unau i i tlaih hi a si. Kawi/Unau i tlaihnakah hin ramsa kah nghawng i pek a si tawn. Ran thah belteah cun a nakruh pathum kawp i sah hi i pek tawn a si.
- (xviii) **Maw :-** Nu nih unau can mi a ngeihmi an hawitha bik bethli le zeizong an chim ngammi le va ngeih caan zawng i an pawng ah an dirter mi.
- (xix) **Ngalho:-** Mi nih thlanpi an tuah tikah mithi kuang/ruang chiahnak an lei cawh mi cu a kam ve ve ah lungphekin kiu khat hrawngin an chon/tun le, a cungah lungphek sau deuh mi in, a cung lei i tawnh in an remh i hi hi ngalho ti mi a si. A cungah lei vawrin an chilh hnawh.

DAL-III

KHAWCHUNG I UKNAK

A TUAH SER NING : Lai Autonomous District Council Village Council Act, 2010 nih khua a dinh mi, Mizoram Gazzette i a chuah mi hna nih biacaihnak Village Council Court an ngei lai i, member tam le tlawm cu khua a ngan le a hmet nawl bantu kin aa danglawng kho lai. Village Council Court hna nih hin buaibainak zeipaohah khua mipi caah bia an caih lai. Village Council Member tangin President le Vice President an i thim lai i, an biacaih mi tialtu dingah Secretary an ruat lai. Secretary le Tlangau cu Village Council member an si lai

lo.Hi Village Council Court hna nih hin khawchung i buaibainak an caih pinah, khawtlang i zohkhenhnak ze i paoh nawlungeihnak an ngei fawn lai.

VILLAGE COUNCIL COURT NAWLNGEIHNAK

1. Village Council Court: Village Council Court nih be buai a remh mi paoh cu cauk ah Secretary nih khumhin a tial lai i, President nih a min le ni le thla tial in a min a thut chih lai i, Secretary nih Cauh cu a kenkawi lai.
2. Biangeihtu nih a bia cu ca i tialin, Court Fee Rs. 50/- tem chehin, Village Council Court President sinah a pek lai.
3. Village Council Court nih Lai Miphun nunphung i buainak cu an bia bantukin dan a tat khoh lai. Khuachung buaibainak lawng a caih khawh lai.
4. Village Council Court nih hi bantuk bia ngan hna hi cu a caih kho lai lo:-
 - i) Lai nawn bia
 - ii) Tlaihrem bia
 - iii) Kum tlinglo mi le mihrut ihpi bia
 - iv) Mah pa hawi le/Nu hawi he sualnak tuah le Satil/Saram ihpi bia.
5. Village Council biacaihna zung hmaizah a pe lo mi cu Rs. 300 tiang dan tat khawh a silai, a tangka cu village council tangka bawmah a lut lai.
6. Village Council Court i dan a tat mi, a pe duh lo mi cu a tangka he aa tluk ding thilri lakpiak a si lai.
7. Village Council dang ve ve mipi buainak cu Village Council Court nih a caih kho lai lo.
8. Village Council Court biakhiah mi i a lungtling lo mi nih cun, biakhiah ni thok i ni 60 chungah Intermediate District Council Court ah a zu a khan (appeal) khawh lai.

DAL-IV

KHAWCHUNG ZOHKHENHNAK

5. KHAWTHAR KAI LE KHAWPER NGEIH :- Lai Autonomous District Council Executive Committee siannak lak hmasak lo ah cun khawthar kai le khawper tuah khawh a si loh. Siannak la lo i a tuah mi hna khua cu District Council Court nih Rs. 500/- nak i tam lo in dan a tat lai i khua zong kha a thehthan lai. Tangka cu Lai District Council ah a lut lai.

6. RAMRI LUNGPHUN: Lai Autonomous District Council Executive Committee siannak la lo in khua le khua ramri lungphun thialtu cu, District Council Court nih Rs. 1000/- nak i tam lo in dan a tat khawhlai, lungphun kha a umnak thingah thial than a si lai i, hi dantatnak tangka hi Lai Autonomous District Council ah a lut lai.

7. TIKHUR: Khua mipi tlanh ding tikhur tha le thiang te in a tuah lai i a zohkhenh fawn lai, tiko hngak hna an i sik i biacaih nak i an luhah cun, thiam co lo mi cu dantat khawh a si lai. Tikhur a tlung hmasa mi paoh nih tithan hmasak ding a si. A sina in phurh khawh lo tiangin mi pakhat nih a than ding a si lo. Ti har chungah cun khawtlang zohkhenhtu (Village Council) hna nih i suk le i khawlh tiangin phung, zulh ding le ti lo ding an tuah lai i, cu phung a buar mi cu a bia umti ning zohin Rs 60 tang dantat a si lai. Dantat nak tangka cu Village Council i zohkhenhnak dingah hman a si lai. Ahohmanhnih amah ramchung lo ah tikhur a tuah in a humhak kho lai lo.

8. THLANMUAL: Peng/Khua kipah mithi phumnak hmun thlanmual Village Council nih an tuah lai. Ahohmanh mah inpawng, dumchung le ramchungah i phum sian a si lo. Amahbelte, ramtang i thi le a ruang kha in tlunpi a remlo mi cu a rem rem nak hmunah phum khawh a si lai.

9. CIKHUR ETC: Cikhur le vulei tang tang i a hungchuak mi thil tha paoh cu mi pumpak nih humhak khawh a si lo. Lai Autonomous District Council ta a si.

10. SOSER:

- i) Khuakip nih soser an duhah cun Village Council siannak la in pum a bunh khawh lai. A duh mi nih cun an ser lai i, a hlawh cu a sosertu le a fialtu hna i chonh hnatlaknak a si lai.
- ii) Hlawh/Soser manah buainak a umah cun Village Council nih pek ding zat a khiah (Khan) lai.
- iii) Pum in hmun ding cu Village Council nih a pek lai i sosertu nih a duhnak hmunah a bunh kho lai lo.

11. THINGHUAL:

- i) Village Council nih ramkang lak i a khua le ti a venhim nak dingin thinghual a ngeih lai. Khua humhknak Reserve chung i thing le mau hna lak sian a si lo. Thingtlu a um zongah Village Council nih an phelhrel lai.
- ii) Mipi herhmi laknak supply Reserve chung i a um mi Thing, Lung, Mau etc hna hi Village Council nih a zuar kho lai lo. Lo ram le dum hna zong hi hi ramchungah hin pekkhawh a si lo.

12. LUNGPANG KHUAI: Lungpang khuai umnak ramah Village Council nih lak caan a khiah lai i, tlangau a phuan ter lai. Phuan hlan i a thlithup i rak firtu cu Rs. 500/- tiang

dantat khawh a si lai. A lak caan a phanh i phuan a si lo ah cun Village Council President siannak halin khua mi a ho paoh nih a lak khawh lai.

13.CHANGTUK: Changtuk ding nei khua nih cun Village Council nih a tuk caan a ruat lai i, tlangau an auter lai i, mipi vantlang nih an tuk ding a si.Changtuk kawnglam cu hi bantuk hin khuakhan a si.

- i) Khaw pumpak ramchhung i tiva cu an can lio lio a si.
- ii) Khawdang he i tuk chawkah cun, cu hlan i an canvo an i sem bangin an can kumah an tuk/kham tawn, an tukkumah rakdawn hna hlah selaw, a kum vuiah an hauh kho ti lo.
- iii) Tiva pakhat an i hrawm ah cun, cu hlan i an changtuk nak hmun pinah chak lei i survawrh, lenkhangzar, sii i hrai, hrudenh etc sian a si lo. An tuknak i rak donh cu sian a si fawn loh. An changtuk cu a tuktu hna nih an i zoh chawk ding a si. Changtuk i nga a tla mi cu nawngeitu bik i tuahin a inn ah nga kha tlunpi ding a si. Cu hnu ah i phawt ding a si.

14. KHUAKAR LAM :

- i) Village Council nih a ramchung khuakar lam cu a zohkhenh i a sam thian tawn ding a si.
- ii) Khuakar lam a zohkhenh tha lo khua hna cu Lai Autonomous District Council Executive Committee nih tha a ti bantukin dan a tat hna lai.

15. RAMVAH LE SAKAH:

- i) (a) Laimi phunglamah hin meithal i put i ramvaih i kalah hin, meithal ngeitu aa telah cun meithal hlan man a um lai lo. Meithal ngeitu a um lo belte ah cun meithal hlam manah savang/sabawp pek ding a si.Hawikom rual he ram vaihah cun sakhua a um lai lo.
(b) Mi pumpak ramvaihah cun sakhua a um lai.

(ii) SA I KATHUAH(Sakahrawn) : Mi 2 nih sa i kahthuah hna selaw upa deuh can ding a si.

(iii) SAHLIAM : Mi nih sa a kah i a hliam an dawit chung cu midang nih rak kapthu maw a ruang rak hlawm hmanh selaw, a kap hlemhtu sa a si. Sai kah hlemh belte ah cun thilak i a kap tu sa a si lai.

16. NGAKAH BAWH: Tiva i nga a kah liomi va tlaih hi a si. Hawi i sawm in maw mi pumpak zong nih nghkah hi a kah caan hngakin a kahnak ding hmuh ah riahhnawh a si fawn. A hung kah cangkain tiva i a riak hmasa cem nih sur in a vawrh hmasa lai, cu bantuk cun tiva tlung hmasa aa dot ningin vawrh caan kha an i ruat lai.

17. TLANGRIAN: Village Council hna nih an khawtlang ca i tha le tangkai ding i rian tuan dingin tlang rian an auh khawh lai.

- i) Kum 15 in a cunglei mi nih tlangrian an tuan khawh.
- ii) Cozah rian tlai mi hna nih, a tha si lovin, phungbia chim bantukin, i phenhnakah a tangka in an pek khawhlai.
- iii) Misual, riantuan duhlo hna cu tlangrian tuanmi hna nih an va run ding hna a si. An run mi tangka cu tlangrian tuantu hna nih an hman lai.
- iv) Kum 60 a tling mi hna cu tlangrian an awl cang lai.

18. LO PIL RAM/LO HALH

- i) Kum fate in Village Council hna nih mipi caah lo vah ding ram cu an theh tawn lai i, phung i a chim bangin an ram theh cu pawmpi/hnatlakpi dingin Council ah nawlnak an pek tawn lai. Nawlnak pe lo mi khua cu Council nih dan a tat hna lai.
- ii) Lo ram cu a hauh hmaisatu hngalhnak dingah Village Council nih number a phawi ter hna lai. Ram theh chungah number i dawtin lo an thim lai. Cu cu Secretary nih cauk ah tha tein a tial dih lai.
- iii) Lo hauh cang mi a duh than lo ah cun District Council nih tha a tiningin dan a tat lai i, tangka cu District Council ah a lut lai. Lo hauh cang mi cu midang sinah vat lo in zuar sian a si lo.

19. MEIKANG : Meikang hi a chuahtertu hngalh a siah cun, a thil kangh bantuk le a kangh hram thawh ning bangin dan tat khawh a si lai. Meikang nih hin Inn, dum, ram le thilri a huap dih lai.

20. PEM : Mi pem nih a inn le lo le a thilri ngeih a zuardih khawh zuar hmasa lo i a kai takah cun, a rak zohkhenh ding mi a ruat ding a si. A miruat nih cun Village Council ah ca tialin a pek ding a si. Cun, a zohkhenhtu nih amah ta bantukin a zohkhenh lai i, a chiat a that amah cungah a um viar lai.

21. KHUACHHUNG MIHNAWKSAK KONG:

- i) Khuachung i mihnawksak, mipi thatnak ding phunglam zul duh lo, zu sa, drug zuartu le zu zuartu hna cu Village Council nih ti ti lo dingin chimhhrin ding an si.

- ii) An lung an i thleng lo i, an ti nawlh lengmangah cun an thilti mi he aihmaan in dantat an silai i, a tangka cu Village Council ta a si lai.
- iii) Dantat mi tangka hmanh a pek duh lo i thilsual a ti than pengah cun, khuapi nih hlawnh khawh a si lai i chiat that ni ah mipi nih an bawm lai lo.
- iv) Hi hnu zongah a sualnak aa mertak lo ah cun, an khua/Sang tangin chuahter khawh a si lai.

22. SATIL VAK : Khawika khua/Sang/Hmun zawng ah satil neitu um lo (cuang) char a si ah cun, a kau khawhchungin a chartu nih khaw chingchan tiangin a hngalhter hna lai i, thlakhat chung i a ngeitu hngalhh a si lo ah cun, a phelhrel khawhlai. A ngeitu hmuh a si ah cun a rak chartu sinah a zohkhenhnak man a pek lai.

23. SATIL RAI DOMH : Ranpi rai domh man hi a tlangpi in Rs 100/- a si i, khua i ran man a karh ning leh i chawnhrem bantu kin aa dang lawng kho. A chuah tang i thlathum chungah a hmai va zoh ding a si. A hmai hmuh hlan i a thih ah cun a dang a hngah a herh rih. Vawi thum tiang a van a chiatah cun a rai domhtu van chiatah rel a si i, a rai domhnak man kha a la kir kho ti lai lo. Bia i kam caan chungah a ngeitu nih a rak phelhrel ah cun a rai domhnak man kha a pek kir lai. Vanchiat ruang i ranpi kha thih sualah cun vanchiat ve ve a si ko.

24. ZUAT HLAWH : Ran zuat hlawnh ti hi i sem ding i vawkpi zuat hi a si deuh cem ko. A fa i sem ning cu an hnatlak le duhning in a si. Amahbelte, semcawm (a hmet lio te thok i zuathlawnh) a si ah cun a fa pakhat cu a ngeitu nih aa lak lai i, a dang vialte cu a zuatu nih a can lai. A faneih vawihnih nakah cun aa zat ve ve in an i sem lai.

25. SATAWM: Satawm cu i semding i vawk zuat hi a si. Mi nih satawm a zuatah cun a zuatu nih a lu a can lai i, a dang cu aa zat in an i sem lai. A ngeitu siannak lo cun a zuatu nih a zuar kho lai lo. An zuar tikah a man zat ve ve in an i sem lai.

26. RIAHKHAWM NAK: Tlangval hna nih riahhawmnak bik zeimaw zat an ngeih i, an riahnak hi nghaknu umnak inn a si tawn. Rikrum canah a rual i cawlcangh a awl ruangah an riakhawm a si.

27. MITLAU LE TITLA MI KAWL : Khawtlang i mitlau maw ti i a pam mi an um ah cun ni 7 chung kawl an si i, an hmuh lo ah cun mitlau/titla mi hna aiah hnahcang tum an phum tawn.

DAL-V

NU LE VA I THITUMHNAK KONG:

BIAHMAITHI: Lai mi phunglamah cun mi pa nih nupi a kawl tawn, nu le va ding i kawl konmgah hin nu le pa cu an i ralring ngai tawn. Mi nih nu le va an kawl tikah mi chungkhar umtu ning le sining thukpi in an ruat hmasa tawn. Sarthi chungkhar, mi a lo lo mi chungkhar, mifir chungkhar, zawtnak tha lo i a zaw mi chungkhar, mihrut le damrei lo chungkhar an si le si lo an phun le hram tiangin an dothlat tawn. Pa lei nih lamkal pahnihnak tlawm lo nu chungkharah nupi hal dingin an fial tawn. Cun, i thit kong kau i a herh mi i thitumh ni maw, man le mual kongkau hna cu lamkal fial mi hna nih an caihrem viar tawn. Pi le pu chanah cun aa thium ding nakin nu le pa duh ban tukin nu le va an i ngei tawn. Nupi pakhat nak tam ngeih khawh a si. A vapa nih arnak a hmanhpi i, cu nu cu ‘Nutak’ ti a si. Nu tak he fa an ngeih mi cu rocotu ding hrinsawr ah ruah an si. A nupi dang cu nuchun/hmei ti an si i, an fa le zong nih roco khawhnak nawl an ngei lo. Amahbelte, Arnak a hmanh pi mi sin i fapa a ngeih lo ah cun Nu dang lak i fapa upa cem (Phunthawh fa) nih ro a co khawh lai.

29. NUPI LE VA THIHUMHNAK PHUN PHUN:

I thitumhna paoh hi lamkal hna hmang i chonhrem si ko hmanhselaw, lamkal he i remnak tuah lo i aifir mi hna an um tawn. Sihmansehlaw, nu le va i an i ngeih pawmpi nak cu lamkal fialin pa lei chungkhar le nulei chungkhar an i chonhrem hnuah man le mual an khiah fel ah a si. Nu le va i thitumh kong a phun phun a um i cu hna cu:-

(i) TAITIPURH: Pa lei nih Lamkal an fial tak tak hlanah nulei Chungkhar ruahnak zeithla a si hnga ti va hngal dingin, a thlite in nu lei an va len hi a si. Biathlipurh an ti fawn. Hi bantu i thitumh hi a tha bikin a tluang cem ko.

(ii) LAMKAL: Taitipurh (biathlipurh) an neih hnu cun a tha le remding i an hngalh ah cun lamkal an fial cawlh.

(iii) LAWIPI: Pa lei maw nu lei maw i chaw le va leiah harsatnak a umah cun i ngeih ni khiah i arsa that kho lo hrangah, lamkal le nu lei he i chonhrem in nupi ding cu an lawipi tawn. Hi bantu i ngeih hi an uar lo ngai na in, a awlsam ruangah an hman ve tawn ko. Man le mual a tlaw hlei lo.

(iv) UMHNAWH: Pa nih i chonhremnak zehmanh um lo i nungak a va umhnawh hi a si. Hi bantu ah hin an i chonh le i rem bantu kin man le mual a um in a um lo kho a si.

(v) TLUNHNAWH : Lamkal fial i, i ngeih a rem lo hnu ah nungak nih tlangval a va luh hnawh maw tlangval nih nungak a va luhhnawh hi a si. A hnu ah lamkal le nih man leh mual cu an caih fel than.

(vi) PADAWI: Lamkal mui hmu hmaisai lo i, nungak nih amah duhnak i tlangval a va luhhnawh i, an i ngeih hi a si. A hnu ah lamkal nih remnak an tuah tawn.

(vii) RAWL: Lamkal le he i remnak tuah hmaisai lo i nungak le tlangval i ngeih ding i lungthin khat te i tlikzam le i thuh hi a si. Fir ti khawh zong a si. Hi bantuk zong hi lamkal hna nih an dothlat hna i remnak an tuah tawn.

(viii) THIRFIM CHIAH: Nu kumtling rih lo mi, nupi i hual (I ham) tinak a si.

DAL – VI

MAN LE MUAL

MAN (MANBI): Man hauh ningah hin bawi chungkhar le mi zapi hauhning ai lo lo ngai tawn. Cu lengah bawi chungkhar le mi zapi lak zongah peng le tlang dang dangah ai dang lawng cio a si. Cu caah laimi phun paoh paoh nih man le mual aa lo i rel le hauh a si khawh nak hnga, Lai Autonomous District Council (Marriage & Divorce) Act, 2019 nih a chim bangin kalpi ding a si.

Tahchunnak: Man vialte cu Rs. 3000/- rak si selaw, atang mi bantuk hin cheu ding a si.

1. Mantung:

- i) Phunthawh ruang - Rs. 1,000
- ii) Phunthawh bel - Belte

2. Pu man - Rs. 1,000

3. Man hranh

- i) Pa man - Rs. 500
- ii) Ta man - Rs. 500
- iii) Nu man - Rs. 300
- iv) Ni man - Rs. 300

4. MAN TESEP

- i) Kawi man - Rs. 100

- ii) Maw man
 - a) Maw u - Rs. 100
 - b) Mau Nau - Rs. 50
- iii) Tangphah puan - Puan pakhat a tet lo mi
- iv) Carsut phawi man - Rs. 200
- v) Upa chaw - Rs. 200

5. Man vialte hi tlak viar ding tinak a si lo. Tlak viar a si ah cun Mopa (va ngei ding pa) nih vawkpa sumnga(5) man tlak man a thah ding a si.

31. MAN EITU:

PHUNTHAWH: Hi hi manpi cem a si. Pa ber vo a si. Pa ber nih a unau maw a phunhawi midang a eiter khawh tho a si.

PU MAN: Pu man hi hringtu nuta hna can ding a si. Pu ber man eitu ding an um lo ah cun fellowak ngei lo, khumpi hngah nu (nupi) nih pa ber aiawh in a ei khawh lai.

PA MAN: Pa man hi a hringtu pa unau (pa pa) ei ding a si. Phunhawi unau dang an eiter tawn hna.

TA MAN: Ta man hi cu nuta chuahkehpi mi, indang chuak cang maw pa le unau fapa maw phunhawi midang zong nih an ei tawn. Mi phunhawi le zong nih an ei khawh ve.

NI MAN: Ni man hi pa le farnu can a si. Chuahpi farnu a neih lohah cun pa ber nih a phunhawi midang a eiter khawh a si.

32. MAN TESEP EITU HNA

- i) **KAWI MAN :** Kawiman hi pakawi le nukawi nih an ei lai.
- ii) **MAW MAN :** Nu va ngei mi hawi le nih an ei mi a si.
- iii) **Tangphah puan:** Hi hi ni hna i an lak tawn mi a si.
- iv) **Carsut phawi :** Nungak va a ngei mi u nungak a um ah cun carsut phawi man lak ding a si.
- v) **Upa chaw:** Upa chaw ei ding cu pa ber nih a man a caih lio i a rawih mi nih a ei lai.

33. ARSA EINAK: Man eitu lak i pa le pu nih an thahpiakah cun Arsa einak phunthawh ruangdir zat Rs. 500 ve ve in an ei lai, cun man tang eitu hna nih an thahpiakah cun arsa einak le salu chumh man Rs. 150 an ei khawh lai.

34. LAMKAL MAN/SA: Lamkal (Palai) man hi nu chungkhar lei i an pek ding a si. Khuachungah cun lamkal u nih Rs. 100, lamkal nau nih Rs. 50 lak ding a si i, an thahpiakah cun lamkal sa an lak lai i, cu pinah Rs. 50 ve ve an ei lai. Khualkhua i lamkal an si ah cun a fialtu nih an kalnak man vialte a pek hna lai i, pa chungkhar lei cawi ding a si.

35. CHAW RO (RO CHAW) : Man aiah sumro-bel maw dekchi maw lak a siah hi bantu kin pawm piak ding a si.

- i) Dekchi khap 8 - Rs. 1000
- ii) Dek chi khap 7 - Rs. 800
- iii) Dek chi Khap 6 - Rs. 600
- iv) Belpi khap 8 - Rs. 600
- v) Belpi Khap 7 - Rs. 500
- vi) Belpi khap 6 - Rs. 300

36. SEI: Sei cu Tu le i an pu le sin i an pek ding a si. Tupa cu a thih tikah a fa le nih an pu le sinah an pa sei Rs. 300 an pek ding a si. Hi hi pu le tu i pehtlaihnak fehtertu i hman a si. Thihchia i a thi mi belte nih sei cu an chim bal loh.

37. AIZUANGKAH: Aizuangkah cu pu man eitu sin i thahpiak lo ding i va nawlnak hi a si. Aizuangkah i an i chonhremah cun pu nih manpi lawng a ei i, hi hi thil fawi ngai a si. Manpi belte kha bat lo ding a si. Pek cawlh ding a si. Pu nih a tu le hni le puan a put ding zong pakhat cu a tlaw lai.

38. NUKAI: Nungak khualkhua i va an ngeih i, i thitum ding i a va umnak khua i a va kal hi nukai ti mi cu a si. Hi bantu thitum ah hin sa an phurhah cun man umcia pinah pa lei nih hi bang hna hi an pek chap lai.

- i) Don nak - Rs. 100
- ii) Tainawn - Rs. 50
- iii) Ke thawinak - Rs. 50
- iv) Mo puaknak - Puan pakhat
- v) Hleikainak - Rs. 50
- vi) Tlunchawl arsa einak - Rs. 50
- vii) Chiah Inn - Rs. 100
- viii) Upa chaw - Rs. 100
- ix) Sahrang phurhnak - Rs. 300

39. MAN TLAU: Laimi phunglamah man tlaw i i thitumh hi a um huaha lem lo. A sina in a tang i kan chim mi thilah hin cun man a tlaw tawn.

- a) Nu va ngei cang mi cu man khirh hnu ah a chungkhar le hnatlaknak um lo in lawi thansehlaw cu bantukah cun man an chim ti lo i, nu le pa le ta hna nih an lungtlin lo nak langhterin aa hruk aih mi an phoihpiak khawh. Aa hrukaih mi an phoih piakah cun an hlonh tinak a si.
- b) Nu pa aa duh hnu zongah a vapa nih a ngaihthiam ko ah cun man tlaw in an i um nawlh kho i, a cunglei mi bantukin ta le pa hna lung a fah ah cun aa hruk aih mi an phoih piak in an hlonh khawh fawn.

40. MAN LO I CAWM: Man ai i cawm ti hi thih tiang in i cawm ding a si. Man ai i cawm cu fapa ngei lo le cawmtu ngei tha reprai lo fanu maw, tunu maw an va ngeih sullam bik i thil um a si. Thihtiang i an i cawmah cun man pe thlu ah an ngaihpiak tawn. Kumthum a cawm hnu ah a cawm mi kha a thihhlanah i khukkhak ruangah chuahter si sehlaw, kum thum a rak cawm tlin ah cun phunthawh tlakah ngaih ding lawng a si. A dang cu a ba in i ngaih a si. Cun, an i thenah cun fa an ngeiah pa can a si.

41. HMAITLAM:

- a) Hmaitlam cu thuphacawinak/ngaihthiam halnak bantuk deuh i ngaih a si. Nupi khuatli kawhauhnak ah zolangh panthlak i, a bia a hmet le a ngan nawlin tangka cawi a si. A zat khiah um loin i chonh rem nawl nawl a si. Man i relding a si lo. i thenhmal zongah zehmanh sawhlawtnak a ngei lo, laksawng i eiral a si ko.
- b) Cun, mi le mi i sikah bia tha lo an chim i an thin a harah/hun ah cun ngaihthiam halnak ah an hman tawn.
- c) Hmaitlam cu ngaihthiam nawlnak le thuphacawi nakah an hman tawn. Hawlh tha lo le zolangh panthlak bia ah hmaitlam hi a um. Cun, pa nih nungak halsehlaw an in chonh lio i bia chia bia tha hngal hlanah pa nih a zampi ah maw lamkali thlak hmaisa lo i pa nih a tlikpi ah hin hmaitlam a cawi tawn.
- d) Thitum ah man eitu nih hmaitlam hi man le mual ah a telhin a telh lo kho fawn.

42. MANHREN: Man ba va cawh i a ngeitu ko bu i a pek duh lo ah hin, a pek hlan paoh paoh cu a nupi kha man aiah a hrenkhawh, man ba cu a pek khawh cangka in arsakhokheng he lawiter an si tawn. Man hren chung i a ta le a pa inn ah maw a pu le inn ah maw, nau an ngeihah cun a pu le nih nau hlawm man an chim tawn. Ta le pa pinah pu le nih man ba aiah an hren khawh fawn.

43.ZANTLA: I chonh zanah man pek khawh ding i kamzat cu chim dih a si. I thitumh ni ah pek ding a ngeih lo i a bat rih zongah , i then le thih hnu ah pel lo i pek hrim hrim ding a si. Tahchunnak:Hi hi mi nih zantla chaw ah Rs. 1000/- in an rak i rem i, i tawn ni ah Rs. 700/- lawng a pek khawh i, Rs. 300 a tang rih mi cu zantla chaw a si ruangah tlaw lakin bat khawh a si lo. Va ngei cung pa duh a si zongah pek thiam thiam ding a si ko.

44.KUTZALTLA: ‘Man a bat mi kha pek ding a ngeih ko cu teh’ tiruang i a sum tei chuh, lak piak sian a si lo. Chubantuk i i lakpiak cu kutzaltla ti a si. Rs. 100/- tiang cawiter khawh a si.

DAL –VII

I THITUMH TUAHNING

45.ARSA THAH: Lai miphun nih thitumh hi biapi ngai ngai ah an chiah i an hlorh ngai tawn. Fanu va ngeih niah lawikho lo cu i nautat i ngaiin ‘sathin hnit tal kan zoh rih la’ an ti tawn. Cun palei nih ‘Nupi thit le samhri phawih’ ti i tlaihin, man le mual pinah nu lei arsathah kutlehnakah satil an thah i an i lio pal ngai tawn ko. Arsathah kut lehnak ah hin sum tling lo mi cu an duh lo. (Sum tling ti mi cu vawk sum nga hi a si). Sum tling lo a si ah cun an i chonhremnak bantukin an cawi chap tawn.

46.CHIAH INN: Nu nih khaulkhua i va a ngeih tikah i hngohchannak inn (chiah in) a ngei tawn. An i hnohchannak inn ngeitu pa nih chiah inn man cu a ei ve tawn chiah inn cu khaulkhua lawngah ngeih khawh a si.

47.SAKUT KE I THLENG: I ngeih niah zingka te thokin sa that in ruaipi an tuah tawn. Nu leiah man tesepe co tu hna a lawi kho paoh nih an inn leiah sa an thah cio le, an sathah (arsa thah) vun lehnak dingah an thah zah zah pa lei nih thah ve a hau i, an sa thah hrong (A sum tang i a cung lei paoh paoh) a sum tang i a lu lei vialte le a hnulei ke pahnih he an i thleng ve ve tawn. Pa inn lei le nu inn leiah ruai a hran ve ve in an tuah tawn. Sahrong i thlen ah hin nu lei nih kawisa ding le lamkal nak thlaih i an pek chih bak a si.

48.MAW LAWI/MO LAWI:

(a)Thitumh zanah mo cu a mawnu he a va le inn ah an lawi. Mo ni nih maw an chungkhar mo thlahtu nih maw puan an hauh i pa lei nih an pek hnu lawngah mo cu inn chungah an luhpi tawn (hi hi Tang pah puan a si). Zan an riak i, a thai zingah rawl ei lovin an lawi than rih i, zan leiah va le inn ah lawiin zanriah an ei cawlh. Cun mo cu a um thai cawlh cang.Pi pu chanah cun a maw nih cansau pi thlakhat tiangin a riahi tawn, cu hnuah cun a va sinah a it kho ve cang a si.

(b)Thitumhnak tlamtingte i an dih i arsathah/thah piak ve kho lo thlahnak dingah chungkhar zanriah an tuah hi a si.

49.AH: Ah hi fanu le va ngeih tuahvonhnak bik a si. Pu zong nih tu le a Ah khawh fawn. Fanu le lawi conglomhnak dingin i thitumh lengah sa a thahpiak tawn hna i, mi sawsawh hrangah cun la nga (vok panga) an thah piak ah cun ‘Ah’ a tling ko. Mi um kho hrangah cun vok la sarieh le la sawm hna in an Ah tawn. Mi nih a fanu/tunu a Ah ah cun tlang a zam ding a si. (Khawchung i inn kep sahrang a hleh dih ding). Vok a si lo ah cun Sia le Naa zong thah khawh a si. Sia le Naa cu vok panga he an i tluk. Caw nih vok pathum a tluk fawn. Ah ti mi ah man lamkal le he i remnak pinah hin Laksawng, Sawngpi, Sawngte, Kuthnawnh, Rawlchum, Nureithu,Pareithu etc a um i a din einak zong a ngan (tam).

50.PUANPARKAI:Thitumh tawlrelnakah Lai mi phunglam ah a sunglawi cem mi a si. Satil an thah zat a einak cu Ah bantuk kha a si. Man le Mual zongah aa khat ko. Nu inn thokin pa inn tiang nu lei dawng nih puan an phah i puan cungah cun mo a lawi. Puan an phah cang hnu i mo a lawi hlan cu midang,minung, satil vok ar nih an lamh ding a si lo. Cu caah mongeitu farnu hna nih, mi nih hnahnawhnak an tlunh sual phangin tha te in an rak ven tawn a si. Mo le a zultu hna an lawi hnu cun, puan phah cu mo ngeitu farnu ta ding an si dih.

51.RAWLHNIANG: Thitumhnak i lawithat zan (zan 2 nak) ah mo lawinak i ruai tuah hi a si. An ingeih ni i sa an thah ah khan a sa tha an chiah mi kha an chumh i, zan leiah mo lawi hlanah an dumti (eiti) tawn.

52.NAU CHUAK AR THAH: Nu vangei mi nih fa a ngeih i a nu le pa maw, man eitu a ho paoh nih naute ar an thah piak(Hnuk dawinak an ti bak). Hi hi ar pahnih a nu le pa bak an hman ding a si. Ar pahnih an ngei remcan lo zongah a ti(arti) tal an ken chih a hau. Cu cu rawlbel he cite kheng in an ken lai i an pek lai. Cun a va le chungkhar nih khan an rak thah ve le an i pe thleng tawn. Tuchanah cun ar a nung bu i kengin an i pe ko cang.

53.ARSA KHOKHENG I THLEN: Hi hi i thitumh i arsa thah, sathin hnit ei kho lo mi hna nih, arsa thah aiah ar pahnih ve ve that i rawlbel he an i thleng i, mah inn lei ve ve ah an ei tawn hna. Hi nih hin arsa thah ai a awa a si.

DAL-VIII NU VA I THENHMAL NINGCANG

54.MAK: Pa i a nupi a duh lo i a chuahter ah cun mak a si. A ho paoh nih a nupi a makah cun man a la kir kho lai lo. Man ba zantla belte cu pek tho ding a si. A nupi nih a thilri le thilthuam vialte a chuah pi dih khawh lai. Nu va an si lio i an tuanchuah mi inn le lo le thilri hna cu an laina chungkhar nih tha an ti bantukin an phawt hna lai. An phawt khawh lo ah cun khuachung becaihtu nih an phawt piak hna lai.

Nu nih an inn i a kirnak dingah tangka hman herh selaw pa nih a pek viar ding a si.

Nupa inndang chuak lo nu le pa sin i a um mi cu, an tuanchuah zong kha pa uknak tang i an um ruangah i phawt (sem) khawh a si lo.

Mak cang hnu i kawh auh a si i, a nupi kha a chungkhar le nih an rak thlahual cangah cun, mak kawhauhnak phunthawh ngaw(tia) in a kawhkhawh lai. A chungkhar le nih a lawi an duh lo ah cun a lawi lo kho. Thlahual lo i phunthawh a cawiterah cun sahrong he a lawiter lai. Pa le nu i chonhrem bang in thilri cu an sem kho lai.

55.CHAW KHIRH:Nu nih a vapa sinah chaw khirh in a then khawh. Man hrang i an pek mi vialte kha pa sinah kirh dih ding a si. Cun nu nih thil aa put mi vialte a lak kir khawh fawn. Thilput, nupa an si lio i an phelhrel cu,nu mi nih ze i hmanh a chim kho lai lo. Phunthawh belte an kar i fa an umah cun an la kir lem ti lo. Phunthawh an lak kir ah cun an kar i te le fa an ngeih mi hna hna cu pu fa in an um lai. Nu nih a puan aa put mi kha mi a rak pek cang mi hna cu a la kir ti lai lo.

56.SUMLAITAN: Nuva ngamh le ngamh i i then hi sumlaitan i then cu a si. Sumlaitan i thenah hin man vialte a cheu cu nu nih a can lai. A cheunak tam i pek a rak si ah cun a tamnak kha pek kir than ding a si.

57.PEKSA CANG: Pa nih a nupi cu peksa cang in a then khawh lai. Man pek dih cang mi chuah ti lo ding i nupa an i then ah cun peksa cang i i then a si. Man manh mi vialte cu nu nih a can lai i, a thilri vialte a chuahpi khawh fawn.

58.KUTKA SUL I MAK: Nupi ngei lio mi nih nu dang nupi ding i a lawipi maw, nupi thlennak ding i hualsa a ngeih i, a nupi a makah hin kutka sul i mak ti a si. Kutka sul i makah hin buhbal le belkheng zah ve nu nih a can khawh. Buhbal ti nih hin eibar le eikawlnak i an tuanchuah vialte a khumh dih. An pahnih i inn chung thilri an tuanchuah hna zong a khumh dih fawn. Fenh aih le thilri nu ta bik cu a vapa inn a um hnu i a ngeih a si zongah a chuahpi khawh ko. A thilri a chuahpi lai. Nu va khumpi luah lio mi ngei, khumai hngak hna cu hi bantukin i then hmal hmanh hna sehlaw, buh le bal kha sem khawh a si lo. Khum ai hngak ti cu nu le pa can cang lo ti nak a si.

59.VA CUNG PA DUH (Uire): Nu va ngei lio mi pa dang lakah a va sualah hin ‘va cung pa duh’ ti a si. Nu sualnak thurhnawm cem a si. Man vialte khirh ding a si i, fa an ngeihah cun pa canvo an si dih lai. Thilri zong a tang pet lai. Sualnak tuahtu pa nih nu ta le pa sinah a sual nak phunthawh tia a cawi lai i sathilawnh nakah vok sum nga a cawi fawn lai. Cun a sualtu pa nih nupi ding i a ngeih cawlh ah cun phunthawh pek a herh ti loh.

60.CHUAHTAK: Mi pa nupi le fa ngei lio mi nih a nupi le a fa le inn le lo he a duhnakte te in a chuah tak i nupi dang a ngeih tak hna hi chuahtak cu a si. Nupi dang ngei lo zongin a chuahtak khawh thiam thiam hna. A chuah tak hna ah hin ze hmanh a cuh kho hna lai lo.

61.VA UM LO KAR I CHUAH TAK: Nu a vapa ramdang i a tlawn karah maw, thildang ruangzongah si seh, a um lo lio i a chuahah cun chaw khirh a si lai. Amahbelte, a vapa chungkhar le he an i rem lo ruang i chuak a siah cun, chaw khirh i rel a si lai lo. A vapa nih a kawh auh duh lo ah cun mak a si lai.

62. HRUH RUANG I I THEN: Nu va i ngeihrem hnuah a ho zawk dek hrut se law hi ti hin tiding a silai. Nu kha hrut selaw, a va nih kumthum chung a zohkhenhding a si. Cu hnu i a that khawh lo ah cun peksa cang in a chuak kho lai. Kum thum tlin hlan i a chuah terah cun mak i rel a si lai. Pa hrut selaw, A nupi nih kumthum chung a zohkhenh ve lai. Mah cu hlan i a chuah takah cun chaw khirh a si lai. Kumtiam chung i a hruh a that lo ah cun peksa cangin a chuak kho lai.

63.NU KAI KHO LO: Mi pa nih a pa sinak a hman khawh loah cun thlaruk liamah a nupi nih peksacangin a chuah tak khawh lai. Thlaruk hlan i a chuahtakah cun schwa khirh a si lai. Thlaruk chung i fa ngeih le ngeih nei a siah cun va cung pa duh(uire) i rel a si lai. Nu nih a vapa chu a pa sinak hmang kho lo ah puh sehlaw, al(el) tlat sehlaw an ihti lio biacaihna(Court) nih a fianter lai. Fianter ngamhlo an umah cun fainter ngamhlo u tu nih min chiat man Rs. 500 a cawi ding a si.

64.CHU PING: Nu vanchiat ruang i chuping cu thlaruk chung a zohkhenh hnu zong i ihpi khawh a si lo pengah cun sum peksa cangin a vapa nih a chuahter khawh lai.

65.CHAWM: Nu va ngei, a nu le pa le a ta le hna nih an theihtawp chuah i farnu/fanu cu a va le in luhpi ding i an ken luh cu put le kalh(chawm) a si. Hi hi aa puttu hnatlaknak lo cun phelhrel khawh a si lo. Amahbelte, chungkhar har ruangah i chimruahin phelhrel khawh a si. An umti lio i hnatla i an phelhrel mi cu chim khawh a si ti lo. Satil(Sia, Caw etc) aa

chawm mi nih khan fa zeimaw zat ngei sehlaw, aa chawm mi a pi a dam lio i an zohkhenh kho ah cun a lak lai i afa le belte a vapa can a si.

66.THIHNAK:Nu cu vanchiat ruangah thi sehlaw, aa chawm mi thil cu inn tangin a chuak ding a si loh. Amahbelte, va le nu chungkhar i chonh hnatlaknak in a thil put le thithuam putmi hna cu lak khawh a si lai.

67.HLAWN:Nu nih va a ngeih i a ta le pa hna nih hlawn an zalhpiak khawh. Hlawn hi lu lei hlawn le tai lei hlawn in an then.

a) Lu lei hlawn:Hi hi i thuhboih phunkip le lukhimh tung le hniar kuthrolh phun phun etc a si.

(b)Tai lei hlawn: Hi hi Thihni, Saka, Hrangkha, Lawngka le fenhaih leiphun hna a si. Hi belte hi cu a vapa far le hna laksawng ah a thenh tawnmi a si. Mak in a kal sual ah cun lak than ding a si

68.HLAWN:Nu i aa chawm nu cu sumchuah a si zong ah a vapa farnu nih tai lei maw lu lei maw a siah hlawn laksawng a rak lak mi cu a tang lai.

69.NAU CHUAK VENG: Pi le pu nih an tu le fa an dawt ning an langhternak a si. Nu nih va a ngeih i tefa a ngeihah a ta le maw, a nu le pa chungkhar le nih satil thahpiakin nauchuak vennak ruai an tuah tawn. A nei deuh nih cun vok hna an thah i, Ar thahpiak hi a awlsam ngai le an uar cem mi a si.

DAL-IX

NU VA KAR I THIL SUAL UM KHO MI

70.TLAIHREM: Pa le nu kar i sualnak tuah a si i, sualnak fihnung cem a si. Mi pa nih nu kha a duh lo bu in tha thawh in sualnak a tuahpi ahcun, nu nih a rak I kham khawh ko zong ah, pa nih sathiluanh in ngaihthiam a hal hrim hrim ding a si.

71.LAKFA: Mipa pakhat khat nih I thitumhnak um loin inn lak nu sinah fa a ngeih sual ah cun lakfa ti a si. Laimi phunglam ah lakfa man a um lo, asinain a fa ngeih kha phunthawh in tlanh khawh a si. A tlanh lo ahcun pu fa in a kal lai. Mipa nih a tlanh duh belte ahcun nu nih khan a rak el kho lai lo. Amahbelte, ngakchia kha cu a duhnak lei paoh ah a um kho lai.

72.FALAK:Nu nih fa a paw i a pa hngalh khawh lo hi a si.

73.NUPA KHUM BUAR MAN: Nu le pa, mi nupa ihkhum ah itti hna selaw Rs. 500 le salam an cawi lai. Ihkhum ti nih hin nuva aa kawp lem lo nu hmei maw pahmei ihkhum hna, chungkar inn ngeitu a si ah cun, a huap dih. Rs. 500 cu mi pa cawi ding a si. Salam hi nu cawi ding a si ve. Ihkhum buar hi chungkhar i umpi nungak le tlangval nih an buar kho lo.

74.NAU HNOMH: Nu i fa a pawli lio ah a va he i then hna sehlaw, fa hrin hlanah pa dang va ihpi sehlaw, phunthawh ngaw (tia) a va pa hmaisai sinah a cawi lai. Nu le mi pa nih i zat ve ve in an i cawi tawm lai.

75.LAWITHLEM: Mi nu ihpi duh in maw ngeih duh in maw mipa nih a va lemsawi i sualnak a tuaipi i biasual i lak a si ahcun nu chungkhar le sinah i lak a si ahcun mipa cu hremnak ah Rs.500/- cawiliamter a si lai

76.DAU: Mi nu maw nungak maw nuthlawi zong siseh, aa hngilh lio i va ihpi hi dau a si. Phunthawh ngaw a cawi lai.

77.IKAM: Nungak le tlangval i kar le pathlawi le nunghak i karah bia i kam a um kho lo. Mi pa nupi ngei lio mi le nungak/nuthlawi maw nungak i karah bia i kamnak a um kho. Biakam zul lo tu nih biakam bantukin a cawi lai.

78.HNUK TONGH: Nu hnatlaknak le siannak lo i hnuktongh cu bia sual i lak a si ah cun Rs. 100 tiang cawiter khawh a si.

79.RAI THUP: Nu nih fa pawli bu in va ngei sehlaw, a vapa nih a fa pawli cu hngal sehlaw a duh lo ah cun man vialte a lak than khawh lai i a chuahter khawh fawn lai. Amahbelte, hngal ko bu i a rak duh a si ah cun, a fa zong kha amah fa ah rel a si lai. Nughak fa pawli tertu an i thitumh lio i a chim buai lo ah cun a hnu lei zongah zeihmanh a chim kho ti lai lo. Fa pawli tertu nih khan a chim buai i a vapa ding nih khan a ngeih duh lo ah cun, fa pawitertu nih khan a ngeih hrim hrim ding a si. A ngeih duh lo ah cun nu chungkhar sinah Rs. 5000/- a cawi lai.

80.PURH: Mipa nih nu a purh i biasual ah lak a si ahcun Rs.500/- cawiliamter a si lai..

81.HNISEN PHO: Nu puan venh thlep cia maw chiaha tha mi rak zar (pho) cu Rs. 100 cawi ter khawh a si.

82.MI NU THLEM:A ho paoh nih ngaih duh i mi nu a thlemah cun nu nih bechia i a lakah cun Rs. 500/- tiang caww khawh a si.

83.KUMTLING LO LE MIHRUT IHPI:Hi hi thil tha lo hrim hrim a si caah Rs. 10,000/- tiang cawwter khawh a si. Kumtling rih lo i rel cu kum 14 pha rih lo mi an si. Cu pinah mi nih mi hrut a ihpi i fa a pawiah cun a fa cu a upat tiangin a zohkhenh in a caww ding a si.

DAL – X

BIA SUAL UM KHO MI DANG

84. I VUAK: I sual dai sawsawh nih buainak a tlunh lo amahbelte, hma i hlinh i thisen tiang an in chuah ah cun a tuartu sinah a tuartertu nih salang zawnh in ngaihthiamnak a hal lai. Ngaihthiamnak a hal duh lo ah cun Rs. 5000/- nak tlawm/niam lo cawwter khawh a si lai.

85. NU VA I VUAK : A Tlangpi cun, nu le va i vuak menah buainak a um lo.Amahbelte cu a ho paoh nih nupi a vuak i a nupi cu mi inah zam(lut) sehlaw a vapa nih hei dawiin zah pah lovin hei vua selaw, inngeitu nih a rak vuak hrep i thih nak ding a si lo ah cun huat khawh a si lo. Cun inngeitupa kha hliam fak tuar lak i vuak hrep a si ah cun sathilonh in ngaihthiam a nawl ding a si. Ngaihthiamnak a nawl duh lo ah cun Rs. 5000/- nak i tlawm lo in cawwter khawh a si lai.

86. HOLHPHUN CHIA: A ho paoh zeirel lo i mi nehsawh le zohchuk ngai i a auh ah cun Rs. 100/- tiang cawwter khawh a si lai.

87.CHIATSERH: Hi hi mi an i sik i holh phun tha lo le chiat tlung ding tiang i i volh bia a hmanah cun salam sah/dantat i cawwter khawh a si. Dantat nih hin tangka cawwter tinak a si.

88.HNGAKCHIA (NGAKCHIA): Ngakchia i vuak nih buainak a tlunh lo. Ngakchia nih ngahchia dang hei vua selaw, a vuak mi cu a pa nih maw a chung le midang nih vun chanh selaw, a vuatuu kha hei vua ve hna selaw, a thiam lo mi cu Rs. 100/- tiang cawwter khawh a si. Hi ka i ngakchia ti mi hi kum hleihnih tang lei tinak a si.

89.LUHHNAWH:

- a) Luhhnawh cu sik le vuak timh i thinhar (thinhun) cia i mi inn i luh hi a si. Cu bantuk luhhnawh cu Rs. 100/- cawiter khawh a si. Inn ngeitupa maw a chung le paoh lak i kut thlak a siah cun bia umtu bangin Rs. 200/- tiang cawiter khawh a si lai.
- b) A ho paoh nih midang an inchungah silo i midang nih a luhhnawh i vuak timh i an insik i, inn ngeitu pa nih chuah a hna i an duh lo ve ve ah cun Rs. 100/- ve ve cawiter khawh a si. Cun, Pakhat chuak selaw, pakhat utu cu chuak duh lo in hnawhnak tuah chin sehlaw, cu mi pa cu Rs. 200/- cawiter khawh a si.

90.BOMH: Mi pumpak, midang pakhat nak tam nih an bomh ibechia a chuah sual ahcun Rs. 500/- le salam an cawi lai.

91.MI BIA NGAIH LE BIH: Mi biathli chim lio i a thlithup i rak ngai cu Rs. 100/- cawiter khawh a si. A thlite i mi va bih zong cu bantuk thiam thiam cu a si.

92.FIR: Fir cu tangka cawinak le thong tlak khawhnak thil tha lo a si. Thil fir mi kha hmuh than le pek kir a si lo ah cun Court ah tlunh ding a si.

93.FIR PING PUH:Thil ti(tuah) lo mi i puh thangchiat cu dantat i cawi ter khawh a si. Dantat hi salam nak i tlawm deuh a tangka i cawiter hi a si.

94.PHIL:Satil, ui le ar hna a thlithup i thattu nih a ngeitu sinah a phil mi man tluk(zah) a chawi ding a si. A phil ruang i hremnakah Rs. 100/- tiang cawiter khawh a si fawn. Hremnak cawi mi cu satil ngeitu sinah a lut lai. Saram le va zuat mi hna zong ui le ar bantuk i rel a si.

95.RAP AWH FIR:Rap awh mi firtu cu afir mi tluk i cawiter lengah Rs. 100 tiang cawiter khawh a si lai i a ngeitu sinah a lut lai. (rap ti nih hin rap(thang) phunkip a khumh dih)

96.MINCHIAT: A ho paoh thil dik lo (thalo) tuah i midang nih bia holh in maw catial in dek a min chiat ter selaw Rs. 500/- cawiter khawh a si. Minchiat ti nih hin fir, camhhmang, hnamrunggei, khuavangtuah le thildang minchiat ter kho vialte i puhnak a khumh dih.

97.LEISAU MAN: Holh tam lei sau le nal man cu Rs. 100/- tiang caiter khawh a si.

98.SATIL THAHSUAL: A ho paoh nih mi satil zuat mi a thahsualah cun a ruak a hlawm lai i, a mah satil in maw tangka in dek a aiah a pek lai. Thahsual mi cu a ngan deuh a siah cun aa ngan hlei nak bantuk in a ngeitu a chapchuan lai.

99.SATIL I SUAL KONGKAU: Satil zuatmi forhhaih lo in i sualnakah thi sehlaw, a ho hmanh mawhchiat khawh a si lo. A ngeitu nih a ruang a hlawm ding a si ko. Forhhaih ruang i i sualnak i thi maw hliam khuai maw a siah cun a forhhaihtu cu a bia um kal ning bantukin cawiter i hrem khawh a si.

100.KAWIBAN:Hawi hi kawi a si. Kawi hi bankhawh a si. I ban man a um kho lo i, i ban a siah cun kawidang zong hawl i tlaih khawh a si hawi ko.

101.I HLAWN (Hlonh) :Lai mi phunglamah i hlonh (ban) man a um kho lo, unau ban man, farnu ban man le pa ban man a um kho lo. Unau farnu le pa le fa maw laihri tlai paoh paoh i ban hmanh hna sehlaw i hlawnh a si. Man a um lo. Thil i pek cia chuh than le thithuam phawih ti lo cu thildang a um lo. Pu belte ban khawh a silo.

102. ZIKNAWH: A ho paoh nih ziknawh thil ei hna selaw a eitu le ziknawhtu cu hrem khawh an si. ziknawh thil ei i i puh hi ngalhfan khawh a si tung lo ah cun minciatman chim khawh a si.

103.SATIL SUAL: Satil sual mi pawipang tlunh hmang cu a ngeitu nih a phelhrel ding a si. A phelhrel duh lo ah cun Village Council nih an phelhrelpiak khawh lai i a man chu a ngeitu can a si. Phelhrel hlan i pawipang a tlunh mi man tlukpi cu a ngeitu nih a cawi lai.Cun pawipang a tlunhmi kong tha tein a ngeitu theihter ko hnu i a phelhrel duh lo ruang i kutsual a rak ton ahcun a sa cu a ngeitu le a thattu nih a zatceu in an i sem lai.

104.UICO SUAL: Uihrang le a thlithup i thil ei hmang cu a ngeitu nih an thah ding a si. An that duh lo ah cun Village Council nih an thah ding a si. Mi a seh maw pawipang dang a tongh ahcun a hrawh mi man tluk an cawi lai i kutsual a rak tong zong ah a ngeitu hna nih zehmanh an chim kho lai lo..

105.SATIL PHIL: Minung satil zuat-Naa, Sia, Caw, Vok, Meheh, Ui, Ar le Chizawh hna thi lak i vuak cu a satil si bantukin a man tluk mi cawiter khawh a si lai. A thattu nih a ruang a hlawm ding a si. Satil man cu a ngeitu sinah pek ding a si.

DAL-XI **THIHNAK KONG LAM**

106.MITHI AN RUAHNING:Pi le pu chanah cun mithi hna cu an thih hnu zongah an thlarau cu um rih ding i rel a si i, an umnak hmun hi mithi khua (mithi hna umnak) ah an

um. An dam lio i thangchuah i an ngaih hna nih cun pialral i an umtuding tiang in, duh duh mama i umding i an ngaih ruangah an dam lio zong ngeih rolung khengin thangchuah tim in tei an rial tawn. An thih hnu i an thlarau cu nuamsa i a um nak hnga damchungin an i timtuh tawn. Mithi nih hin thihning aa lawh lo ruangah chim ning pathum a um.

- a) **PUL THI:** Zawtnak ruang i thih hi ‘Pul Thi’ an ti.
- b) **SARTHI:** Zawt ruang i thi a si lo. Titla(Pam), saseh, thing i tla le mikut tawnsual le naucung i thi hna mahle mah i tha etc. hna chimnak a si. Hi bantuk i thi mi hna cu an thlarau zong mithi khuaah an hawi le thlarau (pul thi) va fonh dingah an rel.
- c) **THLAU:** Fa a chuah tang i cantawite chung i a thithan mi hi ‘Thlau’ ti a si. Thlanmualah phum lo inn pawng/inntangah umruachung (belhlam) ah an chiah. Fasem a chuah thok i thla thum chung i thi cu Thlau i thi ah rel a si. Thlau i thi hi an thutpi bal lo. A thaizingah ‘Lai car ulh’ a khua in lengchuak lo in an hman tawn. A tu chan belte ah mah inn kulh chungah chiah ding asi. Thlanthut zong a um lo.

107.MITHI RUAH TUAH TO NING: Cu hlanah cun mithi ruang an antuah to ning cu hi bantuk hin a si.

- i) Chungkhar i mi thihah cun temtung an tuah i, inn chung car leiah sutpi kamah temah an thutter i an khabe domhnakah lasenin temah an tem i a ke pi ve ve an tem kawp fawn.
- ii) Mi an umpi mi an thihah cun inn chungah chaklei vam maw thanglei vam hngoh chanin tem cu an tuah i cu ka ah cun an thutter tawn.
- iii) An umpinak i dang deuh (an sal hna) an inn i khua sa ve an thihah cun, innlengah temah tuahin an thutter. Umpi le sal thi hna cu vui laiah kutkapi tangin an chuahpi a thiang lo. Car leiah an chuahpi tawn.
- iv) Mithi ruang chiahnak tem cungah mau an kham i, an ngeih vialte an pho i cu cu fam ti a si.
- v) Bawi le lam mi an siah cun mi pa cu an sam temah vazunmei an tonh tawn.
- vi) Mi that sakap an siah cun an sam temah chawn an tonh.
- vii) An dam lio ah mi nupi an ihpi ah cun, arpa mei tonh ter an si. An ihpi zahin ar mei an tonhter tawn hna.
- viii) Boi hna belte an thihah vazunmei an tonh ter dih hna a si.

TU LIO MITHI TUAHTO NING:

- i) Pulthi paoh paoh cu thlanmual ah thlan cawh i i vui ding a si.
- ii) Sarthi belte a ruak zan ruak riak lo in thlanah phum cawlh a si lai i, zan i thi zong siseh khua dei hlanah i chiah ding a si.

- iii) Sarthi ruak kawl ngai cu ni sarh chung kawl a si lai i, an hmuh khawh lo ah cun hnahcang in ruak lem tuahin zatlang phunglam ban tukin vui ding a si lai.
- iv) Khual thi kir nak ding ngei lo cu zatlang i tawlrel phung bangin vui a si lai.

108.RUAK HNGAH: Mi an thi ah cun ruak an hngah tawn. A thi chungkhar sinak nawlin ruak hngahnak belte ai lo hna lo. Sia maw Mathan Caw, Vok maw in an i hngah tawn. Ruakhngahnak satil thah nawlin thlan cawh ning zong aa dang kho. Curuangah ruak hi an ngai be takin mithi conglomerhakah relin an i zuam ngai tawn. Thihni ah satil an thah le ruai an tuah tawn.

109.CHAWNGLAIZAWNH (Conglaizuanh) :Chawnglaizawnh hi Bawi le Mitha hna an thih i an hman tawn mi a si. Mithi cu ranpi i ruak an hngah ah cun, an ruak pawngah cawnglai an zuan tawn. Mi pakhat cu nam saupi i putin ruak hmaiah a lam i darkhuang tumtu nih a rak tum peng tawn. Cun sumsel tumtu nih a rak tum ve fawn. Darrual pathum lungkhuopin an chiah i a tumtu nih umzia ngeite in a khawn remte in a lam i, a lam pahin a min i chal in a thi mi kha hei chonh bantukin a chuahkehnak a chimchuah le tih miah lo in a hei forh i, a chungkhar le a tu le fa a thih tak mi vialte caah, khawzing Pathian nih bawngmalsawm dingin (Vanni phu hlam co dingin) a cham piak hna i, an chungkhar hrang zongah hna a ngamtter ngai a si.

110. I THENHNAK: A ho paoh chungkhar khat inn si lo ah thi sehlaw, a thihnak inn ngeitu sinah a thi mi chungkhar nih a thenhnak sathilawnh in an thenh lai. A ho dek sii inn ah zaw in um sehlaw, thih i tim sehlaw, a mi hngalh mi nih tlawmngai i chuahpi in amah inn ah luhpi in thi sehlaw i thenh man a cawi kho lai lo. Mi zaw nih a nawl ruang i lak chuah a si ah cun i thenh man a chim kho lai lo. Ngakchia kumtling lo zong hi bantuk ciah in rak thi sehlaw, puitling thi bantukin i rel a si. Mi nih a inn ah hi bantuk hi tlung sehlaw, a tlun cangka i ithenhnak chim lo in an i remthat lo ruangah a hnu ah cun chim khaw a si ti lai lo.

111.KHAW THENH NAK: Miruak hi khawchung i zawnhluh cu sian a si lo. Cu bantukin a timi an umah cun khawthenh nakah vokpi an cawi tawn. A tuah cun khaw chung i zawnhluh cu sian a si cang.

112.THLANCAWH NING:Thlan cu mithi hna chiahnak ding, khaw chung tlangval hna nih thlanmualah an cawh tawn i, an cawhning belte aa khat dih lo.

(a)THLANPI: Hi hi Bawi le mirum hna nih an siam khawh, ranpi i ruakhngah (thlaichiah) hrim hrim a ngai. Thlan cu a tung zulh in an hei ker le, Pe 4 hrawngin a tung le a vang le a

vam hna cu lungin an phah le an chawn viar. A san ning cu pe thum, a kau ning pe li, a khar zong lungphek kaupi i khar a si. Cun a cung ah ngalho (inchun tonh bangin) thlung an tuah i lungin an phah dih.

(b)LUNGKAWR: Lungkawr cu a tuangah lungphek phah dih a si i, a vam zong lungphekin an chon i, a cunglei cu ngalho um lo in lungkhek an phah tawn. Ruaknghah i Caw an thah ah cun lungkawrin thlan an tuah tawn.

(c)THLANKER: Hi hi a tung zulhin a sirah ker a si i, lungmaw thing maw in an ching (khar) tawn.

(d)A LAI KER: A tu lio ah cun a laiah a tung zulhin an ker i, kuang/ruak cu a ker i i chiah hi hman a si. Hlan lio bantukin thih ning dangbik hna thlanmual hlawh lo ding hna zong thlanmual viarah kan i chiah cang hna a si.

(c)THLANKHAWH: A tung zulh i miruak/kuang hrolhnak dingah an hei ker nawlh khi a si.

113.THLANSIAM:Mithi chungkhar le hawikawm tha hna nih mithi phum thaizingah a thi mi thlan cu an siam tawn.

114.THLAN ULH: Thlan siam thiazing cu thlan ulh ni i hman a si. An chungkhar le vialte cu hi ni ah hin ramleng chuak lo in zing thok in nitlak tiangin an ulh tawn. Atubelte ah a thaizing cu thlansiam le thlan nghah niah hman a si.

115.LUNGPHUN: Mi umkho deuh hna nih cun an chungkhar thi mi hngalh pengnak dingah, lungphum maw lungdonh maw pura maw an tuah tawn. Mi cheu nih cun thing tial an phun i a tlangpi in an thlanah si lo in hauka ah maw zatlang hmuh tam khawhna hmunah an tuah tawn. Sa thatin tlangruai an tuah tawn. Mithi conglomerh nak cem i rel a si.

116.MITHI TLAWNG:Mithi dawngchungle nih khuavang ngei sinah a thi mi kha an tawn tawn. An dawng le nih ei bar ding hna an tuah i khuavang ngei sinah an chiah i, zankhaw deiin khuavang kha mithi kuaah a va kal le, bia le hla lungkuai ngai ngai hna a vun phurh i dawng le hrangah cun ngaihchiat lunglen khawh ngai a si. Mithi nih a vun kuat hla ah an ngaih i, nungak le tlangval nih an thut kulh(hual) i, cu hla cu thiam le hngalh an tum tawn.

117.NIZARH: Khua chung i sarthi an umah cun a ruak tlak thaizing cu ramlengchuak lo in nizarh an hman tawn.

118.LAI CAR ULH: Nau chuak ka a thihah cun a thaizing cu khuapi nih lai car an ulh tawn. A thih ni belte ah an i thutpi bal tawn lo.

119.THO: Tho cu a phun phun a um i mithi ca i tuah hi a si. An thilngeih mi le ei ding cu mithi caah an pek hmaisak tawn. Thlan an thlawh thian i tahnak tho a si.

120.RAWLTHAR HUNH:Thlaithar hmaisai cu a dammi hna ei hlanah mithi hna nih ei hmasa hna seh' tiah an ei ding an timh i an hunh hna. Cu hnu ah cun thlaithar cu a dam mi nih an ei ve tawn.

121.PUAL THAWH: Pualthawh hi mithi hna conglomerhna le philhlohnak dingin mithi dawng le nih an tuah piak mi hna a si. Mi rum deuh le miraltha thi mi hma caah an tuah tawn. A ni phak hlanah ram vai dingin an i sawm hna i zanhnih thum an riak tawn. Cun, ramkal ni ah zalam pi ah rawl an ei. Pulthi dawng le nih lamah an rawl fun an theh i, sarthi dawng le nih lamthlangah an theh ve fawn. Mi mintha pathum an thim hna i, 'Dohmang' (I bawlnak petu) tu ah an ruat. An nih nih lungkhat te in an chanh han. Ramriak pawl an hung tlun ni hi can hi canpi cem a si. Zu, Sa, Banhla, Fu le eiding phunkip he ramriak pawl cu mipi nih hauka ah an rak dawn hna. Cun in lei ah tlangruai an rak timh fawn i, meithal kah i zuamnak hna a um cawlh. Tahnak ni bangin chim khawh a si.

122.LAMSIRH: Lamsirh zong hi mithi ca i tuah mi a si. Pualthawh bang khan ramvah a um ve lo. Inn lei ah ruaipi sunglawi ngai i tuah a si. Mi umkho hrang i an chungkhar thi cang mi conglomerhna i tuah mi a si. Mi rum deuh hna thing caah an rel i, cu cu 'Thingthiah' an ti. An inn ah cun lamsirh tuahtu hna inn bantukin ruai hna an ser i, zu le sa hna ei le ding in an um ve hna. Chunah cun lamsirh tu inn leiah sunglawi tuk i tamh in an kal le, lamsirhtu dawng le nih mithi dawng bang i ngai in mitthli he an hung chuak i, cu hnu ah zu le sa ding le ei in an lam. Tumphit hna an tum i, darlawkni ah mi pahnih an lam. Nu le pa a laiah an lam i, nunghak le tlangval nih an dir kual hnawh hna i kut i tlaiin a lam kual fawn. Lamsirh a si bangin lamnak caan sunglawi bikah hman a si bik. Cun, tlangval le hna caah i paihnak hna a um i, lamsirh hlan zarh khat hrawngah nungak le tlangval nih ruai tuahnak dingah fang hna an suk i cu cu 'Fangsuk' an ti. A vai (favai) cu lamsirh ni i i paihnak hmunah chiah dingah an ti.

123.NGANDAMHSIAM: Ngandamh hi nau cung i mi an thih i mithi thlarau cu daite i a kal khawhnak dingah tuah mi a si. khuapi huap i tuah a si tawn. Mithi chungkhar nih sa

thatin zu le sa an ser i, nungak le tlangval hna cu zu le sa putin tiva ah an kal. Tiva ah cun ngandamh an tuah i, tiva ral lei ah rawl le sa a cheu khat cu a minkim in an va chiah. Cu hnuah tivaah ngahring an daw i ti hna an i theh thuai mai hna i, tiva kamah cun an rawl le sa ken mi kha an ei hna. Zan leiah cun an tlung i, mipi nih hauka ah an rak don hna. Hauka i lamchak ah arti an rak chiah i, ram i a kal mi lak i feikhawh thiam cem nih arti cu a khawh. A kenh/keh ah cun mithi thlarau cu daite in a kal an zumh. Cun, inn lei ah an lawi hna i, in an luh hlanah rawkhatlak in an lam i zu le sa he ruai cu an theh tawn.

- i) **NGACHUK:**Ngandamh an siam nakah tiva lei i kal mi nih ngahring an daw i hi ngachuk ti a an ti.(hru denh i tlaih mi zong a si).
- ii) **RAMTHAK SER:** Ngandamh an siam i tiva i kal mi, in lei i an hung tlun i, hauka an phak hnu le lam chak i arti an chiah mi, ram kal mi pakhat i a khawh keh hna, hi ti i hauka i an um le cawlcangh ning vialte hi ram thak ser cu a si.

DAL-XII

RO

124.RO: Ro ti mi nih hin hi vialte hna hi a khumh dih: Inn le Lo, Chawva, Tu le Fa, Ni le Far, Cun, Inn le Lo nih hin dum le ram a khumh ,chawva ti nih hin sumro pinah leiba vialte a khumh dih.

125.ROPHAWT NING: Laimi phunglamah ro co ning cu a tang mi bantuk a si. Pa nih a dam lio ah a fa le sinah ro a phawt khawh. Cu bantuk ro phawtnak catial a um lo i ro vui a um fawn lo ah cun hi ti bantukin ro phawt ning ding a si lai.

126.PA RO CO: Pa cem a thihah cun rocotu ding cu fapa upa cem a si. Nupi pakhatnak tam ngei a siah cun a nupi tak lak i fapa upa cem a si lai. Unau pahnihnak tam an si ah cun a fa u cem nih ngakchia cem sinah a ro a phawt ve lai. Cun fa u cem fapa ngei lo in thi sehlaw, a pa ro cu ngakchia cem nih a co lai. Amahbelte, fa u nih fapa a rak ngeih manh ah cun, a fapa nih a pa chanvo a fa u sinak a co lai. Sihmanhsehlaw, pa cem nupi nih va dang ngei lo i a fa le

khurhawmh chung chu ro le rah kongah a hohmanh nih an chimbuai kho lai lo. Nu cem nih a fa lei i a pa ro an co ning ding cu dingte in a zohpi hna lai.

127. FAPA RO CO : Fapa inn dang i a um mi, nupi le te fa ngei lo in thi sehlaw, a pa nih ro a co lai. Sahlawh nai ro co kho ding i ruat um hna hlah sehlaw, sahlawh men men nih co lo in fanu nih a co lai. Cun, mi nih a nupi le a fa le thih tak sehlaw, an nu le lawng khuasa kho ding si hna sehlaw, ahohmanh nih va cuh buai khawh a si lo.

128. UNAU RO CO: Nupi le tefa ngei lo in mi thi sehlaw, pa zong ngei tihlah selaw, unau lak i upa cem a si ah cun, a ngakchia cem nih ro a co lai. Cun, upa cem a si lo ah cun upa cem nih a co lai.

129. MICUANG RO CO KONG LAM: Mi umnak reprai ngei lo in mi inn ah thi sehlaw, a thihnak dawng le nih ro an co lai. Mi inn silo, zatlang ca i inn sak mi i a thihah cun a thil ngeih mi cu Village Council ah a lut lai.

130. HAWLCAWP RO CO:- Sahlawh setsai ngei lo in Ro Co tu dingin mi an hawl cawp khawh. A cotu nih a si ding bantukin ro a co piak mi cu vui ding a si. Hawlchawp rocotu cu Biacaihna zung hngalpi a si ding a si.

131. CAWM MI RO CO: Sahlawh rualchan ai ah maw midang aiah maw mi nih cawmtu dingah ro co tu a kaw/hawl cawp khawh. Cu bantuk hawlchawp rocotu nih a cawm mi cu thihtiingin a cawm ding a si.

132. KHAWDANG TANG I RO CO: Ramdang i a um ruang ah rocotu sinak a tlaw hlei lo. Amahbelte roco ding zohkhenh herh hna an umah cun midang a mah aiah a chiah lai i ro zong a phawt ve lai.

133. ROVUI: Rovui ti mi hi mi nih a dam lio ah a roco tu ding a chim mi hi a si. Rovui a um lo ah cun a cung i roco ning ding hna khi hman ding a si. Rovui a um belte ah cun cu cu zulh ding a si ko. Rovui kongkauah hin, biatheitu (tehte) pahnih an um ding a si. Cu cu Intermediate District Council Court nih a theihpi (hnatlakpi) lai.

DAL-XIII

THLAIHHLEIMI (Appendix)

134. Lai miphun lam (lai lam phun dang dang) phun phun Appendix-I ah tar a si.

135. Laiphun Tho phun dang dang cu Appendix-II ah tar a si.

136. Lai phun Bawi phun phun cu Appendix-III ah tar a si.

137. Thil ulh ngeih mi hna cu Appendix-IV ah tar a si.

REPEAL AND SAVING

138. Hi lai miphun phunglam hi chap maw hlonh maw tuah that ding a um ah cun Executive Committee nih a tuah that lai.

DAL-XIV

APPENDIX –I (Vide Rule 132)

LAI LAM PHUN DANG DANG

1. **SARLAMKAI:** Hi lam hi that lei le sunparnak lei thil ah an rak hman tawn mi a si. Mi raltha le mi umkho hna nih an tuah tawn.

Pasaltha le miraltha nih sa le ral an thah mi cu a lu an lomh tawn i cu mi lu cu khawpawngah an thlai tawn. Lungtian le Vartek ramri hrawng zong khi *‘Mi lu thlainak tlang’* ti a si. Tutiang in cu min cu a pu peng ko.

Cun, a duhtupa le a tlinhmi pa hna nih cun an mi lu lak mi caah ral sawm tuk an tuah tawn. Khua chungah an luh pi i, sa hna thatin an mi lu cu an fim i, khuapi in zalamkhamin caan an rak hmang. Hika hin ngaknu tlangval hna nih a rualpi in tualrawnah an i tlar i, sarlamkai lam hin an lam tawn . Mi lu an lak kha an fim kher lo ah cun hi lam hi hman khawh a si lo. Nu le pa tarnu tarpa hna nih zu le sa he intual le innchung leiah an rak lomh ve fawn.

Hi lam hi phun thum a um , Darkhuang, Sumsel, Khuang, Pawngmawng hna remh in meithal le kingkawt hna he an lam tawn.

Hi lam hi Liandang nupi Tiphul ral nih an rak thah khan, Liandang nih a nupi teirul chamin mi tampi a that hna. A thah mi pakhat nih ngho a rak ngeih i, lehrul a lak tam cang ca ah a sawm an tuk dih hna , hi caanah hin sarlamkai hi an rak lam cang . Kan pi le pu hna nih an rak hmanna hi a sau ngai ruangah a can le kum set kha hngalh khawh a si ti lo.

Hi kan lairamah cun Lungtian hmunah hin an rak lam hmasa cem a si. Tu lio ah cun hi lam an thlen thlak cang.

2. **RAWKHATHLAK:** Hi lam hi chiat lei, nu nau cung I a thi mi, pawpiphor (raiceh) hna ca i lam bik tawn a si. A bu bu in lam tawn a si i, maupum i kalh in an tum (khawn)

a tum tu hna nih thiam nal ngaiin an tum rem i, ngaknu hna nih dawhte in an lam tawn mi a si.

He caan an hmanh ah hin zalam khamin sa hna an thah i zu le sa he hman a si. Nungak tlangval nih ngandamh an tuah i, ramtang/tiva hna ah buh le sa putin an kal tawn. Tithiangin an i theh i cuticun ramah caan an hman tawn. Cun, buh leh sa an phut mi kha tivaral leiah mithi caah an va chiah phiak hna. Inn leiah an lawi i, hauka lamchakah arti an chiah i, cu cu feikhawh thiam nih a hei khawh i a kenh a herh. A khawh i a kenh catah cun mithi thlarau cu daite le lung hnangamte in a um ti a si. Khuachungah an lut i tualrawnah hi rawkhathlak lam hin an lam tawn . Hawlh dik takah cun **‘Rawkha an thlak’** ti a si.

Hi lam nih hin hla a ngei setsai lo. Darbu le khuang hna he zong an lam tawn. Duhmang le Dardin ti bia ah khan Dardin cu pawpiphor in a rak thi i, hi caanah hin an rak hman cang si dawh a si. Kan Lairamah hin cun Cheural khua ah hin an rak lam hmaisai cem ko i hngalh a rak si. A tuah cun an thlen ngai cang.

3. CHAWNGLAIZAWNH: Hi lam hi chiat caanah hman a si ve tawn. Mithi thlavang hauhnak pakhat a si. Ruang um lio ah hman tawn a si i, mi pahnih/khat lawng lawng lam ding a si.

An hman ningah hin Bawi le Mitha chungkhar le nih an hman deuh cem ko. An tu le fa chungkhar lak mi nih ralthahnak namkuai (kingkawtnam) i put in, tawlhlohpuan ai bah le, mithi thlahualnak biachamin aa hrocer tawn. Cun, inn chungah pahnih/khat te lawng an lam tawn. A rualpi I lam a um lo.

4. PAWHLOTLAWH: Hi lam hi cu that laipang se chunh, bawi le Khuangcawi sunpar ni i lam tawn mi a si. Nungak tlangval, nu le pa hna lam caan tha bik a si. Zu le sa he caan an hman tawn.

A rualpi in an dir kual pup hna i liang ah i kup in, tlawmpal te hmailei le hnuleiah tawlh pahin hla sa bu in an lam tawn..

5. KHELKHAWN: Hi lam zong hi that lei thil –Sechunh, Khuangcawi, Bawi le lam ni i hman a si. A kual i an dir i tai le liang hna ah i kup in a rualpi in an lam tawn, an khel i khawng in rualte in an lam i, duhsah te in or leiah an i mer tawn.

6. PIPU THAI: Hi lam hi chiat lei i hman a si. Lam serhnak hmunah hman tawn mi a si. An tuar ning le an tawn can mi paoh can pi ve ding in, inn dang mihna i fonh hlan deuhah, thing inn lei mi hna nih hi pipu thai lam pah hin an panh i hla sak belte a um lo. Tumphit

(mauthei) aw i chawnin an tum i, darbenthek (tutheng) an bengah i hmai lei hawiin an kal duah mah hna.

7. DARLAM KAI: Hi zong hi lamsirh nikhua i hman mi a si ve. Hi pipu thai lam i a hmai satu hnu leiah mipi nih an zulh hna i, nungak tlangval hna nih khan hi darlamkai lam hin an zulh ve hna. Tu lio pangpar lam kan ti bantuk in thanuam ngaiin an lam hna.

8. TUALTAWN LAM : Bawi le mitha deuh hna lamsirh nikhua i hman a si bik. A lam mi hna hi Nutar lei an si deuh bik. Artlangin an um hna i, hmai lei le hnulei ah an ke an thui i hlasa in an lam. A hla bia bantukin hnulei le hmai leiah an tawlh rual hna. Lamsirh hi nuam an rak ti tuk i, an hla bia zongah *'Lam kan sir e, a nuam tuk ai, mi fate aw thi nolh than ko law'* an rak ti tawn.

9. LEH LAM: Hi lam hi cu cakei lufim tuah hna, bawi le lam ni hna, sunpar niah an lam tawn. Pawhlotlawh lioah an kamah an rak lam tawn i, i tlar i kut i tlaih in chim ;lei(thlanglei) le hmar (nitlaklei) lei hawihin, hmaitonh lo in an lam tawn. Ban i tlaih in an kun tawn hna.

10. THUTPUM LAM: Hi hi i nomhnak hmun I an lam cem mi a si. Zu hmunah an hman tawn i zu hmun lam an ti fawn. Awllen caan ah nungak tlangval, tarnu tarpa hna zong nih zu an din ti hna i. Ticawng khuang tlarh dat datin, seki tum thek thekin an lam tawn i, hla an sa i, pakhat in maw pahnih hna in an lam tawn. Hi caan hi nuam an ti ngai i, hla thluk phun phun hmangin an lam hna.

Mar hna nih cheih zai lam an ti mi he hin aikhat hrim ko. Lam ding i an pawh mi hna an lam ngam lo-ah hin, *'keimah ka lam ko lai, Dirial loh val hi cunglei mupisen an thiam awm maw?'*

11. THITLAWNG LAM OR THI THLAWN LAM: Hi lam hi a ze i paoh in lam hmanh hna sehla w a dik kho ko. Hi lam hi lamsirh caan tlun hlan, thlakhat tlin hlanah an ngeih tawn. A rei zawng hi cu a caan neih zulh in ni hra(10) tiang hman zong a si kho. Nuva, a va maw a nupi nih maw a thih takah cun a dam mi nih khan zawlnei sinah an kal i, zawlnei nih khan mithi sinah thitlawng a fial i caan an hman le, an hungkir hnu i an tlun khawh cangka ah, zanchiar lamsirh thok hlan cu thitlawng lamin tualah an lam tawn. An lam ning zong khunkhan ngai le lungno ngeihchia in, mithi tlawnnak a si bantukin, kun kuru le lukhuh bu in an kal kual duah mah tawn a si.

12. CAKEI LUFIM: Hi lam hi pasaltha nih cakei a kah i a lu fim lawng lawngah hman khawh a si. Mi nih cakei an aiahah cun theng an donh i, theng cungah cun cakei lu cu an tar. A kaptu pa cu nu thuamin ai thuam i, hmuithlur ai ken i, theng kha a hei hrawn i, cakei cu hmuithlurin a hei khak tawn. Cun a nupi nih khan leitang in a vapa theng i a kai bantuk khan kal pah in a lam ve tawn.

Theng kai mipa nih, hniar tha dom i an tuahpek i a parah pehbuk an thlai piak mi cu ai khuh tawn. Nungak tlangval nih theng kha an kulh pup i kut i tlaih in an lam, orh lei ah an kal kual duah duah hna i hla an sa tawn.

- i. Hniar nei keitial sahrang a hawng e, velrawn tual dil ar tlo siar mar e.
- ii. Van khaw rum le nang vanpa cu hngahsu nih bualkung a tlawn pi e.

Cun a sirah pa hna cu an rak thu kual le zudingti in vawrh hla(hlado) hna an cham i, meithal hna an kah le an hlim ngai i lianngan ngaiin an hman tawn. Cun cakei lu kha an lak i tual ah an chiah. Biar i kaih i kingkawt nam i putin a van terh than i, a donghnakah cakei lu cu a lak le khaw pawngah a va fim (chiah cawlh a si) hi ni ah hian a hohmanh khawheng leiah an chuak ngam lo. A ruang cu cakei lu an terh kha, nu thuam i i thuam in a lu hmuithlur i a hei khak tawn kha, cakei nih khawpawng tang in a rak zoh peng ko lai tiah an ruah peng. A thin a har i a hmuh mi paoh a se duh lai an ti.

Hi kaah hin chunchang ruai: Hi hi Pasaltha sechunh khuangcawi, kei aa ti mi hna caah a si. Mah canvo cio ei thlu ding a si. A ei thlu kho lo mi cu, ei chawk khawh a si lo i, a tuah sertu hna nih vuak zong an vuak khawh fawn.

13. KHUANGPAR LAM: Hi lam hi khuangcawi nak hmunah khuangcawi kho nu le pa hna lawng lam khawh a si.

Mi tha um kho mi le pasaltha hna nih zu le sa he khuangcawiin sunpar khunin an hman tawn. Hi caanah hin lam phun kip a nomh khawh chung in mipi nih an hman tawn.

Cun, hi khuangcawi le sunpar ni ah hin, mual lai phitah kuang nganpi an hun i, kuang cungah cun khuangcawitu nu le pa cu nungak tlangval nih an zonh i an dirter hna. Khuang cung ah an lam ter tawn. Hi hi conglomerhna sung bikah an ruah mi a si.

Liandote nupa khuangcawi tan zongah khan an nupa in khuangcungah an lam i, a nupi nih Liando a vapa ding ca i zu no nganpi a pek tan i, a pa thinhang tuk nih a kutthei a tanpiak mi kha kuang cung tang cun a pa hmuh awakah a vun cawi tawn an ti.

14. LAMSIRH : Mithi conglomerhna a si. Lamsirh lam hlanah hin thi tlawn lam cu an hman hmasa tawn. Thingzarh an ti i, nungak le tlangval nih hi hi nuam an ti cem ko. Zu le sa ei leh din he a sunglawi dawm a si. Lamsirh ni hi cu zu le sa le zapi lam ni a si i nuam an ti tuk tawn hna. An hla **zongah'Mi fa hna, thi nawlh ko u'** an rak ti hawi a si.

APPENDIX-II
(Vide Rule 133)

THO

Lai miphun nih tho hi phun hnih lawng kan ngei, cu hna cu – ‘**Hniang tho**’ le ‘**Hlukhla tho**’ kan ti mi hi an si.

1. **HNIANG THO** : Hniang tho hi minung nih kan thai cin hna lakah thlai thar hmaisai cem cu kawawm hi a si. Cu hnuah fatun, mai, Zil le thlai dang hna an hung cuza ve hna. Cu thlai ei khawh sicang mi cu a khua huapin lomhni an tuah i ruai an timhtuah tawn. Cu cu hniarhrawn an ti. Hi can hi zing le tho thla dih hlanah hman a si tawn. Hi canah hin mithi um nai an rak um ah cun, thlai thar hna cu mithi caah an timh tuah tawn cu cu ‘Thirawl hauh’ tiah an ti. Hi hniang tho hi hlim le lawmnak ruai a si ko na in mithi dawng le caah cun mithi ngaihna le hngalh tharnak a si ve ko.
2. **HLUKHLA THO**: Hi tho hi mithi thlarau tho i a hung mi hna kha caan dongh ah mithi khua leiah an lawi cang le cucun, kumthar ka te i thlai an phun mi hna kha kumtawpah an hung thar nawlh te lai ti an ruah i, mithi hna thlanah buh le sa an va chiah i, cu cu Hlukhla Tho an ti mi a si. Hi tho hi vaute tang i i vaupi thla dongh leiah a tlangpi in hman a si tawn.

APPENDIX –III
(Vide Rule 134)

BAWI

1. **BAWI**: Bawi hi rualhawi teinak ca le mah sunparnak ca I an rak tuah tawn mi a si i, arnak hmanh le vokpa that cang mi hna lawng nih an tuah kho. Zanchum sia an thah lai i sia dotla a nu kum tling an hman ding a si. Inn chungkhar hna tlingte in an i au hna lai i muika ah thi lakin an chunh lai. Bawi tuahna caah hinran tampi thah a haumi a si caah bawi le lam a tuah khomi cu an i liopal ngai tawn ,asinain cu bantuk in an i liopalnak cu anmah caah sunparnak a si ve. Bawi nih hin ni 5 chung a awh

tawn. Bawi Tung cu tual lai ah an phun I a kualin an lam hna i, cucu bawi tung hel tiah auh a si. I paih le i sualdai phunphun hna an tuah. Mirum hna nih cun tangka hna an vawrh i zapi nih an i cuh tawn.

2. BAWI I SATHAH MI:

- i) Tlangpal sia sa, mi vialte si ding.
- ii) Sareu, khawchingchan i bawi cang mi a ra mi hna ei ding a si.
- iii) Laihhrawsa, nungak tlangval canvo a si.
- iv) Pucing sa, pu le hna canvo a si.
- v) Khuangkung vok, zatlang sa a si.

3. SATHAH EINING:

- i) Tlangpang sia sa, mi zapi ei ding a si.
- ii) Sareu, khawchingchan i bawicia mi a ra mi hna ei ding a si.
- iii) Laihraw sa, nungak tlangval canvo.
- iv) Pucing sa, pu le hna canvo a si.
- v) Khuangkung vok, zatlang sa a si.

5. KHUANGCHAWI: Khuangcawi hi mi va teinak le cungnunnak a si i bawinakin a sang deuh. Bawi rak tuah ser cia lo mi nih khuang an cawi kho lo. Bawi hnuah sakhaw thum thah an ti i, sia patuai an thah phawt a hau, cu hnuah khuang an cawi kho ve cauh a si.

Khuangcawi ding hin sia panga thah a herh i a khuah a kim ding a si lo. Panga, pasarih, pakua maw an si ding a si. Vok belte cu bawi i an thah bantuk khan thah ding a si.

Khuang inn an siam i, a zawnhnak ding a khat lei khat lei in an tuah i, khuangcawi nupi kha an thut ter i tlangval nih an zawnh i, khawlak ah an kalpi i an cungleiah an hlawhsaih tawn. Hi niah hin an thilngeih nalhkhawh chungin an i thuam tawn. Cun, a lai cemah khuang inn kha an hun le, mipi hna cu an lam mup mup tawn. Khungcawitu nupa hna belte cu khuangcungah an lam i cu cu '*Khuangpar lam*' an ti. Khuangcawi nih hin nikua tiang a awh tawn.

APPENDIX-IV
(Vide Rule 135)

THIL ULH NGEIH MI HNA

1. NU NAUPAWI LIO I ULH MI

- i) Nu naupawi lioah a vapa thlanchungah a lut ding a silo.
- ii) Nu naupawi lioah a vapa nih zawng/ngau a kap ding a si lo.
- iii) Nu naupawi lioah a vapa nih rul lei phun a that ding a si lo.
- iv) Nu naupawi lioah a vapa nih sathahah kutthlak ve lo ding.
- v) Nu naupawi lioah a vapa nih sakawchung purh ve lo ding.
- vi) Nu naupawi lioah a vapa nih nga-kah bawh ve lo ding.
- vii) Nu naupawi lioah a vapa cu ramvaih lo ding.
- viii) Nu naupawi lioah thingpar kai le lungpangah kal lo ding.
- ix) Nu naupawi lioah tiva kan/tan hi an duh lo.
- x) Nu naupawi lioah tipi kan i pem hi an duh fawn lo.

2. INSAK KONGLAM:

- i) Insak lio theh i a hawi lei ding thlak i inn sak a tha lo.
- ii) Inn thlung peh i sak a chia.
- iii) Inn luah lio mi tappi thial a chia.
- iv) Pu le inn thlang i insak a tha lo.
- v) Khawtaw i ngawidonh zawng in innsak a tha lo.
- vi) Sihkam i insak a chia.
- vii) Mualtan, lampi tan, hawr tan i inn hmun thial a tha lo.
- viii) Thihtin thla i inn luah a tha lo.
- ix) Mualkham zawng i inn sak a tha lo.
- x) Ilnak khum fatter a tha lo.

3. INNGEIH KONGLAM:

- i) Thitin thla i i thihumh a tha lo.
- ii) Nikhat teah ingeihnak le mitthi inn i kal kawp a tha lo.
- iii) Fasem laihri tlawng hlan i min sak a tha lo.
- iv) Khualkhua tang i minsak (phuah) i kuat a tha lo.
- v) Nuva i sik i chantling rawkviar i sik a tha lo.

4. LO NGEIH KONGLAM:

- i) Lo caah zawng luro, thinglubul, leiruangtuam, Thinghram kai umnakah ngeih a tha lo.
- ii) Sihchak(hram) ah lo ngeih a tha lo.
- iii) Tivamit umnakah lo ngeih a tha lo.
- iv) Lo hletchuak ngeih a tha lo.
- v) Mah ram chung silo miram i an siannak lo i ram va vah a tha lo, sahliam daw i belte sian a si ko.

5. THIL DANG HNA:

- i) Dawngkhat tangi nikhat i thlanglei le chaklei i chuah a tha lo.
- ii) Tipi kan i pem hnuah mahkhua thing i kir a tha lo.
- iii) Sahrang hliam daw i a sul kha rul i a zulh ah cun daw i ti lo ding, a tha lo.
- iv) Raldohnakah bawi thisenkai thah/lulak a tha lo.
- v) Sarthi an umah cun zan riahpi lo i vui ding, inn chung i luhpi zong an duh lo.
- vi) Lamditlang i zun le lamsir i ek ek an duh lo.
- vii) Sahrang maw ramtang i hramh ai hnin mi lung i cheh an duh lo.
- viii) Lim thah an duh lo.
- ix) Zalam hnawkte an duh lo.
- x) Tikhur chakte i ek ek an duh lo.